

सर डॉ. मो. स. गोसावी यांचे आध्यात्मिक विचार

श्रीम. परदेशी संगीता लक्ष्मणसिंह
पीएच. डी संशोधक
राजगड ज्ञानपीठ निर्मलाताई थोपटे शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय व संशोधन केंद्र, भोर
(सा. फुले पुणे विद्यापीठ)

डॉ. गायकवाड अतुल अरूण
प्राचार्य,
पीएच.डी. मार्गदर्शक
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, आर्वी
ता. हवेली, जि. पुणे, पिनकोड 412205

गोषवारा :

शिक्षणक्षेत्रातील अद्वितीय व्यक्तिमत्त्व म्हणजे सर डॉ. मो. स. गोसावी यांचे लिखाण आणि विचार आध्यात्माशी नातं जोडणारे आहे. आपल्या मनाला चांगल्या गोष्टी शिकवणारे शास्त्र म्हणजे अध्यात्म असे सर डॉ. मो. स. गोसावी यांनी सांगितले आहे. 'अध्यात्म' या शब्दाची फोड 'अधि' म्हणजे शरीर व त्यात वास असणाऱ्याचे 'अयन करणे' म्हणजे शिकणे ते अध्यात्म अशी केली जाते. अध्यात्म प्रत्येकात सकारात्मक गोष्टांचा संचार घडवून आणते. अध्यात्म जीवनातील एक नवचैतन्य आहे. अध्यात्मामुळे नकारात्मक गोष्टी नष्ट होतात. अध्यात्म माणसातले माणूसपण जागे करण्याचे काम करते. सत्य आणि कृती यांचा संगम म्हणजे अध्यात्म होय. अध्यात्मामुळे प्रत्येकाला आपल्यातील मी ची ओळख होते. अध्यात्म म्हणजे जन्म, मृत्यु, संकटे, सुख दुःख यांना विसरायला लावणारे शास्त्र होय. अध्यात्म हे माणसातील चांगल्या श्रद्धा जागविण्याचे काम करते. जगातल्या कोणत्याही माणसाला आपल्या मनाप्रमाणे जगता येत नाही. संपूर्ण विश्वाला परिस्थितीनुसार जगायला शिकवणारे शास्त्र म्हणजे अध्यात्म होय. अध्यात्म मनाच्या समस्या हलक्या करून त्यातला गुंता सोडविण्यास मदत करीत असते. प्रत्येक माणसामध्ये चांगल्या इच्छा असतात. त्या इच्छांना चांगला मार्ग मिळाला तर त्या स्थिरावतात. मात्र त्यां इच्छांना सुयोग्य मार्गदर्शन नाही मिळाले तर त्या नको तशा भटकतात. अशा इच्छांना भटकण्यापासून रोखण्याची ताकत अध्यात्मामध्ये असते असे विचार सर डॉ. मो. स. गोसावी यांनी सांगितले आहे.

Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal's licensed Based on a work at <http://www.goeiirj.com>

ठळक शब्द : आध्यात्म, विचार, माणूसपण आदि.

प्रास्ताविक :

सर डॉ. मो. स. गोसावी सांगतात आजच्या समाजाला अध्यात्माची गरज आणि निकड मोठी आहे. मनाला शांत करण्यासाठी आजच्या समाजाने अध्यात्म विचारांचा अंगिकार करण्याची गरज आहे. आपल्या देहाला चालविण्याचे काम आपले मन करीत असते. मनाला जे जे योग्य वाटते तशा सूचना आपल्या शरीराला

मन देत असते. आपले शरीर त्याप्रमाणे कृती करीत असते. जे करतो ते चांगले कितपत आहे त्याचा आपल्या जीवनावर कसा परिणाम होणार आहे याचा मनाने थोडाफार विचार केलेला असतो. पण त्या मनाने घाईत निर्णय घेतले की बऱ्याच अनर्थ गोष्टी जीवनात घडत जातात. म्हणून अध्यात्म हा एक असा मार्ग आहे. मनाची कार्यशाळा घेवून त्यावर योग्य ते चांगले संस्कार करून, त्याच्यातील स्थितप्रज्ञा जागृत करून, षडरिपू नष्ट करून, दयाभाव जागृत करून जीवनाच्या इयत्ता उत्तम प्रकारे पार पाडण्याचे अमृत देणारे गुरुकुल म्हणजे अध्यात्म होय. चुकीच्या मार्गाने जाणारा माणूस आसक्तीच्या भावनेत अडकून गेलेला असतो. शाळा महाविद्यालयाच्या माध्यमातून शिकविला जाणारा पाठ्यक्रम हा एक अध्यात्माचा भाग आहे. कोणत्याही इयत्तेच्या अभ्यासक्रमाची उद्दिष्ट पाहिली तर त्यामध्ये अध्यात्म असल्याचे सहज लक्षात येई. अध्यात्म म्हणजे धर्म नव्हे. विद्यार्थ्याला देव म्हणणे आणि अपणही कायम विद्यार्थी म्हणून जीवन व्यतीत करणे म्हणजे अध्यात्म. आपले कर्तव्य पार पाडीत असताना जगावर प्रेम करावे, हे तर मला अध्यात्माने शिकविले. आपल्याला जरी कोणी कोणत्याही मार्गाने त्रास देत असेल तर त्या त्रासाकडे दुर्लक्ष करून आपण आपल्या कार्याचा वसा कधीही न सोडणे म्हणजे अध्यात्म होय. आपले मन शुद्ध आणि आत्मानंदी बनविण्याचे काम अध्यात्म करीत असते. माणसाला विवेकाकडे घेवून जाणारा महामार्ग म्हणजे अध्यात्म होय. संताच्या जगण्यात आणि वागण्यात अध्यात्म होते म्हणून संत हे श्रेष्ठ ठरले. संतानी आपल्या वाणीमधील भाव कधीही बदलला नाही. अध्यात्मांमुळे खऱ्या सुखाचा शोध लागतो. भौतिक सुखाची लालसा कमी झाली रे झाली की माणूस अध्यात्माकडे वळलेला दिसतो असे समजायला काही हरकत नाही. विद्यार्थ्यांचे मन निःशंक व निर्भय असले पाहिजे. आपल्या मनाला पुरेशी झोप, ताकद आणि आरोग्य लाभले जाईल ते अध्यात्म मार्गामुळेच. ज्याच्या मनात कधीही कोणाविषयी शंका निर्माण होत नाहीत तेव्हा ते मन अध्यात्मिक झाले आहे असे समजावे.

उद्दिष्ट्ये :

१. सर डॉ. मो. स. गोसावी यांचे आध्यात्मिक विचार समजून घेणे.
२. त्यांच्या साहित्यातील आध्यात्मिक विचाराचा परिचय करून घेणे.

संशोधनाची गृहितके :

१. सर डॉ. मो. स. गोसावी यांचे विचार आध्यात्मिकतेचा उत्तम नमुना आहे.
२. सर डॉ. मो. स. गोसावी यांचे विविध विचारधागे आध्यात्माशी निगडित असल्याचे दिसतात.

संशोधन कार्यपद्धती :

प्रस्तुत संशोधन ऐतिहासिक पद्धतीने केले आहे. संबंधित साहित्याचे वाचन करून आवश्यक त्या नोंदी केल्या आहेत. साहित्यातील घटनांचे सुसंगत, यथार्थ व वस्तुनिष्ठ वर्णन केले आहे. सर डॉ. मो. स. गोसावी यांच्या आध्यात्मिक विचारातील विविध आयाम शोधले आहेत.

गीता विचाराबाबत विचार :

सर्वांच्या समोर कोणीही कोणाला चांगुलपणाचे प्रमाणपत्र देईल परंतु जो इतरांच्या अपरोक्ष इतरांना चांगले म्हणतो. हे एक अध्यात्मच आहे. अध्यात्मातील माणसं दुसऱ्याचे अज्ञान न्याहाळत असतात. अध्यात्म म्हणजे आपल्यातील आंतरिक ज्ञान जाणून घेणे, विचार करणे आणि पाहणे, म्हणजेच आपल्याबद्दलची किंवा स्वतःची जाणीव असणे. गीतेच्या आठव्या अध्यायात, आपल्या स्वभावाला म्हणजे आत्म्याला अध्यात्म असे म्हटले आहे. अध्यात्म म्हणजे आपल्या वरिष्ठाविषयी आदरभाव, कनिष्ठाप्रति आदरभाव, दुसऱ्याच्या वेदना आपल्याला जाणवणे, आपलं काम प्रामाणिकपणे करीत रहाणे, आपल्या हाती असलेले कौटुंबिक व सामाजिक कार्य प्रामाणिकपणे पार पाडणे, मुक्या जीवावर जीवापाड प्रेम करणे, कोणतेही काम निरपेक्षपणे पार पाडणे, आपल्यातील सेवाभाव निस्वार्थपणे जपत जाणे, सत ग्रंथांच्या व संतांच्या सहवासात सदैव निवास करणे, आपल्या बरोबर इतरांच्या भल्याचा विचार करणे, आपलं वागणं, जगणं, साधं सोपं आणि निर्मळतेने जगणे, अर्थात सकाळपासून रात्रीपर्यंत सतकार्य करीत रहाणे म्हणजे अध्यात्म होय.

स्वतःचे आत्मपरीक्षण करणे म्हणजे अध्यात्म :

अधि-आत्म म्हणजे स्वतःकडे पाहणे होय. अध्यात्म आणि धर्म या दोन्ही बाबी संस्कृतीचा भाग आहेत. धर्म माणसाला जगण्याचा मार्ग दाखवितो. धार्मिकता ही रुढी-परंपरा, प्रार्थना, पठण, पूजा-आर्चना यामाध्यमातून व्यक्त होत जाते. अध्यात्माला असले कोणत्याही प्रकारचे बंधन असत नाही. अध्यात्मिक व्यक्ती बऱ्याचदा धार्मिक असू शकते. धार्मिक ग्रंथ पठणातून, चर्चा-वादविवादातून, नामस्मरण, चिंतन यामाध्यमातून मनाला शांती, चैतन्य प्राप्त होते. आपल्या मनाची शक्ती वाढविण्यासाठी व स्व चा शोध घेण्यासाठी अध्यात्माची आवश्यकता असते. जेव्हां जेव्हां माणसाच्या जीवनात संघर्षाचा काळ उभा रहातो त्यावेळी अध्यात्माकडे जावे. त्या कठीण प्रसंगातून बाहेर पडण्याची ताकत अध्यात्म आपल्याला देते. आपल्या सभोवती भौतिक प्रलोभनाचा डोंगर उभा आहे. आजच्या जीवनात प्रत्येकाला स्पर्धा करावी लागत आहे. आजचे जीवन धकाधकीचे आणि नकळत असुरक्षित झाल्यासारखे आहे. चिंता आणि मनावर होणारे आघात या सर्वांचा सामना करण्याची ताकत फक्त अध्यात्मामध्ये आहे. शास्त्रीय संशोधनाने हे सिद्ध केलेले आहे की, अध्यात्म हे मानसिक ताण कमी करण्याचा काम करीत असते. आपल्यावर संकटे आल्यानंतर हे मलाच का ? माझ्याच वाट्याला दुःख, आजार का आले ? असा दोष परिस्थितीला देत बसतात ते निराश होतात. परंतु या कठीण प्रसंगातून देवाला काहीतरी सूचवायचे आहे. असे म्हणणारे हे अध्यात्मवृत्तीचे असतात. अध्यात्मिक माणसाला निराशा फारशी येत नाही. स्वतःला सावरणे हे त्याला सहज जमते. अध्यात्मिक व्यक्तीच्या शरीरातील अंतःस्त्राव ग्रंथी आणि प्रतिकारशक्ती यांच्यामध्ये अनुकूल बदल होत असतात. त्यामुळे अध्यात्मिक माणसाचे रोगांपासून, शारीरिक व मानसिक त्रासापासून संरक्षण होत जाते. वार्धक्यामध्ये विषदाच्या मनोविकाराचा आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून सामना केला तर मनाला येणारा सततचा उदासपणा कमी होत जातो. कायम समाधानी वृत्तीने जगाल तर कोणताही आजार तुम्हाला स्पर्श करू शकणार नाही. कॅन्सर असो की हृदयरोग

किवां मज्जारज्जूची शस्त्रक्रिया झाल्यानंतर त्यातून निर्माण होणारी चिंता नियंत्रणात आणण्यासाठी आध्यात्मिकतेचा उपयोग मोठ्या प्रमाणात होतो. लातूर किवां कच्छ येथील भूकंपानंतरच्या काळात लोकांची मने सावरण्याचे काम अध्यात्माने केलेले आहे.

भगवद्गीता आपल्याला सारासार बुद्धीतत्त्वाची चतुःसूत्री

श्रीमद् भगवद्गीतेच्या पहिल्या अध्यायाची सुरुवात 'धृतराष्ट्र उवाच' ने होते. असे सर सांगतात. दुसरा अध्याय 'संजय उवाच' ने सुरु होतो. अध्याय ३, ५, ८, ११, १२, १७, १८ हे सात अध्याय 'अर्जुन उवाच' ने सुरु होतात. उरलेले ४, ६, ७, ९, १०, १३, १४, १५, १६ असे नऊ अध्याय 'श्रीभगवानुवाच' ने सुरु होतात. भगवद्गीता ही आपल्या नेहमीच्या प्रपंच व परमार्थसेवेमध्ये तर-तम-भाव सांगत असते. ती माणसामधील सारासार विचारशक्ती जागवत रहाते. आपल्या प्रत्येकाच्या जीवनक्रमासाठी अचूक आणि मौलिक मार्गदर्शन करित असते. आपल्या मनावर आपण ताबा कसा मिळवायचा याचे मार्गदर्शन गीता करित असते. मनाची चंचलता शितल करण्याचे काम गीता करित असते. एकदा का मनःशांती मिळाली की आपोआप स्थैर्य प्राप्त होते. आजच्या तणावग्रस्त काळात गीतेचा अभ्यास होण्याची गरज आहे. तणावाच्या काळात आपले मन संयमी असणे आवश्यक आहे. त्यासाठी भगवद्गीताच आपल्याला योग्य मार्गदर्शन करू शकते. आज जगभरातील लोक भगवद्गीतेचे अध्ययन करू लागले आहेत. आपण केलेल्या कर्माचे फळ आपल्याला मिळावे ही अपेक्षा अनाठाई आहे. आपल्या कार्याप्रती निस्वार्थ भावना ठेवणे क्रमप्राप्त आहे. आपले प्रत्येक कार्य ईश्वराचे स्मरण करून करावे. आपल्या या जीवनयात्रेचा आनंद निस्वार्थ भावनेने उपभोगायला भगवद्गीता शिकवित असते. तरतमभाव म्हणजे अत्युच्च ध्येयप्राप्तीसाठी साधावा लागणारा समतोल होय. त्याला समतोल, समन्वय, सुसंवाद ही म्हणतात. भगवद्गीता याला 'विवेकबुद्धी' म्हणत असते. म्हणून भगवद्गीतेला तारतम्याचे शास्त्र म्हणतात. भगवद्गीता आपल्याला सारासार बुद्धीतत्त्वाची चतुःसूत्री शिकवते.

१. आपल्या जीवनात प्रत्येक गोष्टीबाबत संतुलन असायला हवे.
२. घटना कोणतीही असो तिचे सर्व अंगांनी अवलोकन व्हायला हवे.
३. जीवनात अतिरेकीपणा कधीच करू नये.
४. आपण सतत सारासार विवेकी असायला हवे.

भगवद्गीतेने सांगितलेला तारतम्यभाव अनेक ठिकाणी आलेला आहे. लोकमान्य टिळक भगवद्गीतेचे महत्त्व असे सांगतात, श्रीमद्भगवद्गीता म्हणजे वैदिक धर्मातील अत्यंत तेजस्वी आणि निर्मल हिरा होय. रामायणास मधुरु नीतीकाव्य म्हणतात तर महाभारताला व्यापक समाजशास्त्र म्हणतात.

या जगात परमेश्वराशिवाय दुसरा कोणीही निदोषी नाही अन या जगात दोषयुक्त असे काही नाहीच असे महाभारतात सांगितले आहे. व्यासानी निर्माण केलेला 'महाभारत' ग्रंथ हा सोन्याच्या खाणीप्रमाणे आहे. जेवढा शोध घेत रहावे तेवढे कमीच आहे. गीता ही व्यासांची मुख्य शिकवण आहे. व्यासांच्या मनन आणि चिंतनाची साठवण आहे. म्हणूनच प्राचीन काळापासून गीतेला 'उपनिषद' ही पदवी मिळालेली आहे. खरेतर गीता ही उपनिषदांचे उपनिषद आहे. मानवी जीवनासाठी उपयुक्त जीवनमार्ग गीताच सांगते.

निष्कर्ष :

१. सर डॉ. मो. स. गोसावी यांच्या विचारात आध्यात्म विचार आलेले आहेत.
  २. त्यांच्या लेखनात नाविण्यपूर्ण शब्दरचना आलेल्या आहेत.
  ३. भगवद्गीता आपल्याला सारासार बुद्धीतत्त्वाची चतुःसूत्री असल्याचे सांगतात.
  ३. आध्यात्मामुळे खऱ्या सुखाचा शोध लागतो.
  ४. आध्यात्म परमेश्वराच्या सानिध्यात रहायला शिकविते.
  ५. जगणं, साधं सोपं आणि निर्मळतेने जगणे, अर्थात सकाळपासून रात्रीपर्यंत सतकार्य करीत रहाणे म्हणजे आध्यात्म होय.
  ६. चिंता आणि मनावर होणारे आघात या सर्वांचा सामना करण्याची ताकत फक्त आध्यात्मामध्ये आहे.
- सर डॉ. मो. स. गोसावी यांच्या साहित्याची व विचारांची भाषा वैविध्ययुक्त झालेली दिसते. त्यांचे विचार पवित्र आध्यात्माचा अमृतकुंभ असल्याचा जाणवते. कोणतीही प्रार्थना आपल्याला अंतर्मुख करीत असते. आपल्यात विनम्र भाव निर्माण करण्याची एक वैशिष्ट्यपूर्ण ताकत त्यामध्ये असते. मोठ्या आवाजात म्हटले जाणारे मंत्रोच्चार, एका तालात म्हटले जाणारे भजन, ऐकण्यात येणारे प्रवचन हे आपल्याला मनःशांती व समाधानाकडे घेवून जातील.

संदर्भग्रंथसूची

1. करमाळकर उ, सर डॉ. मो. स. गोसावी यांचे आध्यात्मिक विचार, नाशिक , शिव पार्वती प्रतिष्ठान प्रकाशन, पृ. क्र. 12
2. तत्रैव, पृ. क्र. २२
3. तत्रैव, पृ. क्र. २८